

UPANIŚADY – ind. teksty mistyczno-filozoficzne powstałe po VI w. przed Chr., tworzące ostatnią część literatury wedyjskiej (śruti).

Pochodzenie sanskr. nazwy „upaniśada” nie jest pewne. Prawdopodobnie stanowi ona połączenie rdzenia „sad” (siedzieć) z prefiksami „upa-” (blisko) i „ni-” (w dół) – oznaczałyby wówczas „siedzenie blisko”, tzn. w zamkniętym kręgu uczniów słuchających nauk ezoterycznych. Zgodnie z innym poglądem, nazwę należy wiązać z czasownikiem „ās” oznaczającym czynność siedzenia, który w połączeniu z prefiksem „upa-” oznacza oddawanie czci. Faktem jest, że U. zawierają nauki ezoteryczne i miały stanowić lekturę końcowego etapu życia (sannyāsin) bramina.

Termin „upaniśada” pierwotnie oznaczał tajemne pouczenie (por. *Kenopaniśad*, 4, 7) o bycie absolutnym, określanym jako „brahman”. U. nie stanowią jednolitego systemu myśli, są raczej typem antologii rozmaitych pouczeń, dysput, wykładów itp. Z tej przyczyny, na U. jako na teksty autorytatywne, powoływały się w późniejszym okresie rozmaite szkoły, głównie różne odmiany vedānty (advaita-vedānta, viśiṣṭādvaita-vedānta, dvaita-vedānta, śuddhādvaita-veānta, dvaitādvaita-vedānta). Nazwą „vedānta” określa się niekiedy same U., będące „końcem” lub „celem” (anta) całej literatury wedyjskiej (veda). Jako teksty autorytatywne, U. były przez autorów vedānty szeroko komentowane, wraz z *Bhagavadgītā* i *Brahma-sūtrami* wchodząc w skład „kanonu trzech” (prasthāna-traya) komentowanych tekstów. W poł. XVII w. powstał perski przekład U. (*Oupnek’hat*), który posłużył za podstawę tłumaczenia na łacinę, dokonanego przez A. Duperrona (*Oupnek’hat. Id est, secretum tegendum*, I–II, Str 1801–1802). W tej wersji językowej U. po raz pierwszy przeniknęły do Europy, wywierając wpływ na niektórych myślicieli (np. A. Schopenhauera).

Nie sposób określić dokładnej liczby U., ponieważ wiele utworów określano tą nazwą. Tradycyjnie mówi się o 108 U., należy jednak pamiętać, że jest to liczba magiczna. Za najstarsze uważa się kilkanaście tekstów. P. Deussen klasyfikuje U. w czterech grupach: 1) stare pisane prozą – *Bṛhadāraṇyaka* (z wyjątkiem IV, 8–21), *Chāndogya*, *Taittirīya*, *Aitareya*, *Kauṣītakī*, *Kena* (III i IV rozdz. prozą); 2) nowsze wierszowane – *Kena* (I i II rozdz. wierszem), *Bṛhadāraṇyaka* (IV 8–21), *Kāṭhaka*, *Īśā*, *Śvetāśvatara*, *Muṇḍaka*, *Mahānārāyaṇa*; 3) późne pisane prozą – *Praśna*, *Maitrāyaṇīya*,

Māṇḍūkya; 4) inne późne teksty należące do Atharvavedy, np. *Garbha*, *Prāṇāgnihotra*. Późne teksty określane mianem U., są najczęściej związane z daną grupą religijną, stąd U. wisnuickie, siwaickie itd.

Trudno przecenić rolę U. w kulturze i historii myśli Indii. Choć spośród sześciu ortodoksyjnych szkół (śaḍ-darśana) tylko vedānta odwoływała się do U., każdy z systemów musiał uznać (przynajmniej formalnie) ich autorytet. U. nie zawierają wprawdzie jednolitego systemu, stały się jednak inspiracją dla wielu filozofów i kierunków. Także umysłowość Siddhārthy (Buddy) formowana była przez właściwy U. świat pojęć i terminologię, można więc mówić o pośrednim wpływie U. na buddyzm.

P. Deussen, *Sechzig U. des Veda*, L 1897, Da 1963⁴; M. Winternitz, *Geschichte der Indischen Literatur*, I–III, L 1908–1920; *Wiedza tajemna wed indyjskich. U. [...]* (tłum. S. F. Michalski), Wwa 1913, Kr 1991; P. Deussen, *Zarys filozofii indyjskiej* (tłum. z jęz. niem.), Lw 1914; W. Ruben, *Die Philosophen der U.*, Bn 1947; *The Principal U.* (tłum. i oprac. S. Radhakrishnan), Lo 1953, Atlantic Highlands 1992; *Eight U.* (tłum. Gambhirananda Swami), I–II, Ca 1957–1958; *The U. An Anthology* (oprac. D. S. Sharma), Bom 1961, 1989⁵; A. J. Syrkin, *Niekotoryje problemy izuczenija U.*, Mwa 1971; P. Dušan, *Filozofija U.*, Beograd 1978; Sh. Sharma, *Life in the U.*, ND 1985; M. Kudelska, *U. Zwanie myśli indyjskiej*, Kr 1996; *Upaniszady*, (tłum. M. Kudelska), Kr 1998, 1999²; *Die Weisheit der U.* (tłum. K. F. Geldner), Mn 2006.

Paweł Sajdek